

Klaus Ronneberger

Konsten att inte vänja sig vid någonting alls

Prekära anställningar i den flexibla kapitalismen

Hur ska man förstå samtidens arbetsmarknad? Klaus Ronneberger väljer att besvara den frågan genom att titta på de senaste årens utveckling inom kulturarbetsmarknaden. Där kan man se en del mycket tydliga tendenser som pekar på evighetslånga praktiker, anställda med korttidskontrakt, frilansare eller säsongsanställda. Oavsett vilket håll man kikar åt så finns det inte en fast anställning i sikte. Vad betyder det för jämställdheten, de ökade sjukskrivningstalen och valfriheten på arbetsmarkanden? Ronneberger ger en dyster bild av en verklighet som kanske redan är här.

Utbyggnaden av det sociala skyddsnetet ledde till ett omfattande system av statlig försörjning under 1900-talet; detta var inte ett samhälle bestående av jämlikar, utan ett "samhälle av lika individer" (Robert Castel). Det fortsatte att ha sin grund i klassamhället, men med en utgångspunkt av delade rättigheter och resurser. Den interventionistiska välfärdsstaten stod alltså inte för rättvisa ur fördelningssynpunkt, utan för rättigheter vad det gäller socialt skydd. När fordismen definitivt hade etablerat sig blev standardlöner så vanligt förekommande att majoriteten av arbetstagarerna kunde delta i den expanderade konsumtionen och den utbyggda offentliga servicen. En "respektabel" position i samhället växte fram ur den stigmatiserade proletära tillvaron, med dess eländiga levnadsförhållanden. När det sociala skyddsnetet breddades, började också grupper som inte direkt omfattades av lönearbete att inkluderas. Socialstaten övergavs och fram växte välfärdsstaten.

Under 1970-talet hamnade den fordistiska tillväxtmodellen i en dubbel kris. För det första så började den tayloristiska produktionsmodellen att nå sina begränsningar vad gällde att generera vinst och för det andra så kunde inte de politiska maktmedel som utvecklats av den nationella välfärdsstaten möta internationaliseringen av ekonomin. Resultatet blev att många regeringar i väst slog in på en nyliberal väg: minskad statlig inblandning i ekonomin och indragna subventioner. Istället började man inrikta sig på konkurrens, skattesänkningar och att minska de sociala utgifterna.

Även den förändrade praktiken hos folk i allmänhet bidrog på ett avgörande sätt till att omvälva den tidens sociala modell. Massornas växande fokus på konsumtion underminerade arbetsmoralen och framväxandet av en antiauktoritär ungdomskultur skar sig mot den rigida disciplin som då dominerade på skolor, i fabriker och i hemmen. En rad sociala rörelser som attackerade auktoriteter och hierarkiska strukturer växte fram. Dessa förespråkade istället personlig autonomi och självförverkligande. Men intensiteten i dessa strider och den "autonoma subjektiviteten" som släppts loss ledde emellertid inte till att ödelägga de kapitalistiska produktionsätten.

Istället lyckades kapitalismen uppstå i ny skepnad.

Det nyliberala projektet plockade upp kritiken mot den auktoritära välfärdsstaten, samtidigt som den vände sig mot medborgarna. De nya formerna av makt syftar till att individualisera risker och till att försvaga det tidigare skyddsnetet. Nyliberalismens svar på kampen för en större personlig autonomi och ett större utrymme för individen att forma sin framtid blev istället krav på individen att "aktivera" sig själv. Medborgarna blev tvungna att skapa sina egna skyddsnet där staten tidigare tillhandahöll skydd mot fattigdom och arbetslöshet. Detta ledde till framväxten av en ny styrelse- och produktionsform, med sin bas i en institutionaliserad osäkerhet — i motsats till fordismens regleringar av samhället. Poängen här ligger i förstärkningen av marknadsanpassade styrningsmekanismer inom både offentliga institutioner och privata företag. Vad gäller företag, så fokuserar produktionsprinciperna och arbetskraftspolicyn på kortsiktiga vinstförväntningar hos investerarna på finansmarkanden. För att möta dessa höga vinstkrav sätts flexibiliteten som överordnat mål: externt genom att placera hela affärsområden utanför företaget ("outsourcing", "offshoring"), internt genom att utveckla så kallade Business Units (styrning via vinstmarginaler och intern prissättning, bland annat). Istället för en direkt kontroll och personlig makt träder marknadskrafterna i allt högre utsträckning fram som styr- och kontrollmekanismer. På detta sätt monteras makten över arbetet, som tidigare fanns koncentrerad i företagen, systematiskt ner. Medan det flexibla produktionssättet till en början ledde till en uppdelning mellan "kärna" och "periferi" — det vill säga mellan en kärngrupp av anställda och vanliga arbetare (ofta från bemanningsföretag, allt oftare på korttidskontrakt), så har de forna "kärnorna" sedan 1990-talet blivit allt mer "flytande". Dessa rationaliseringsåtgärder leder till att arbetskraften fullständigt exponeras för marknadens risker. Avvikande och prekära aktiviteter sprids nu verkligen i allt större utsträckning i alla sektorer och yrkesgrupper. Omkring 13 miljoner löntagare lever och arbetar under prekära anställningsförhållanden i Tyskland.¹

Enligt den franske sociologen Robert Castel² så är den postfordistiska arbetsmarknaden uppdelad i flera olika delar. Vid sidan om en "integrerad zon" med fast anställda finns en "frikopplad zon", där vi återfinner alla individer som i vid mening är exkluderade från huvudfårans inkomstgivande arbete. Mellan dessa både återfinns en "zon av osäkerhet", inom vilken eviga praktikanter, assistenter på korttidskontrakt, tillfälligt anställda från bemanningsföretag, folk i arbetsmarknadsåtgärder (med en symbolisk euro eller två i betalning) och pseudofrilansare utgör den omfattande reservarmén av arbetare under prekära arbetsförhållanden.

Den tyska arbetsmarknadssociologen Klaus Dörre har mer noggrant undersökt fenomenet prekära arbetsförhållanden.³ Han menar att arbetare under prekära förhållanden upplever sig själva som i en underlig "flytande situation": å ena sidan, i linje med det nyliberala kravet på att "ansvara för sig själv", är de tvungna att acceptera vilket dåligt betalt jobb som helst, samtidigt som de å andra sidan manas att investera så mycket tid och pengar som möjligt på att vidareutbilda sig för att på så sätt undvika hotet från fattigdomen. Men det flexibla förhållningssättet att gripa varje möjlighet och att planera för sin framtid är ömsesidigt uteslutande. Hur ska folk kunna uppnå mål på lång sikt om de hela tiden skall omorganisera sin liv och vidareutveckla sig själva?

Enligt Dörre skapar närvaron av arbetare under prekära arbeten en "zon av sårbarhet". I motsats till dem som är långtidsarbetslösa så befinner sig människor under prekära anställningar i omedelbar närhet till den fasta

personalen. De integrerade ser med sina egna ögon arbetslivets verklighet såsom den upplevs av tillfälligt anställda, eller av frilansare, vilket samtidigt innebär att de hela tiden konfronteras med sin egen arbetsmarknadsmässiga sårbarhet. Ett fast heltidsarbete blir därför ett hotat privilegium.

Innebär då den växande sektorn av sårbarhet att medelklassen har blivit degraderad? Hittills är det framförallt arbetarklassmiljöer som har drabbats av det flexibla produktionssättet och avindustrialiseringen. Om fordismen ledde till en "av-proletarisering" av utbildade och okvalificerade arbetare, så har dessa grupper nu en ännu lägre status. Kännetecknande för de arbeten som finns kvar inom industrin och för nya jobb inom servicesektorn är en hög grad av prekaritet: du är anställd men kan inte leva på din lön. Motsvarande omkring tre fjärdedelar av de fattiga i Tyskland kommer från dessa sociala grupper. Diskursen kring den minskade marginaliseringen av fattigdom är därför missledande. Även om "zonen av osäkerhet" sprider sig till medelklassen, så är det fortfarande i första hand invandrar- och arbetarklasshushåll som drabbats hårdast av osäkerheten.⁴

Frilansare

Avregleringen av arbetet har också skapat en ny typ av arbetare: "de autonoma arbetarna". Det rör sig om en heterogen grupp som spänner från långtradarchaufförer i speditorsfirmor, som i formella termer är egna företagare, till franchiseentreprenörer i snabbmatsbranschen och dataexperter som arbetar på enskilda kontrakt. En trend som framträder bland alla dessa anställningsförhållanden är att lönearbetet suddas ut och den sociala risken läggs på den "nya egenföretagaren".

"Frilansare" kan i princip delas upp i två grupper. För det första har vi de självanställda inom IT- och kommunikationssektorn, som åtnjuter hög inkomst och oftast trivs med sitt arbete. På det hela taget har denna grupp få bryderier kring de varaktiga villkoren i sin tillvaro. För det andra har vi lågavlönade egna företagare och frilansare, som i princip inte har några besparingar alls på grund av låg lön och oregelbunden anställningskarriär. I Tyskland består denna grupp, vilket även inkluderar vad som kallas "Ich-AGs" (företag bestående av en enda person), numera av 4,5 miljoner människor.

Baserat på många års studier, har sociologen Sergio Bologna målat upp en mångfacetterad bild av dessa "autonoma arbetare": frilansare är ansvariga för att organisera sin egen arbetsprocess vilket innebär att deras arbete är mer diversifierat; det inkluderar utöver arbete inom det egna kunskapsfältet också bokföring och marknadsföring. Att vara sin egen chef får en hel rad konsekvenser: för det första större kontroll över det egna arbetet, vilket innebär ökat personligt ansvar även inom strukturer som i formella termer bestäms utav andra; för det andra ett ökat ekonomiskt tillvaratagande av sig själv, vilket innebär en strategisk marknadsföring av de egna mänskliga förmågorna; för det tredje självrationisering, vilket i princip innebär att man börjar sköta det egna livet som ett företag, där arbete och fritid blir så gott som oskiljbara.

Den egna företagaren måste självständigt organisera och vårda sina relationer med omvärlden. Även om detta "relationsarbete" är en central del av deras verksamhet, så är det inte bara osynligt för kunden, det är också obetalt. För att säkra sin överlevnad måste man hela tiden hålla kontakten med andra för att vara uppdaterad kring nya kontrakt och jobberbjudanden och för att bli rekommenderad till nya arbetsgivare. Det är av denna anledning som frilansare alltid ser bekanta och vänner som en del av nätverkandet: relationer som

baseras på vänskap och instrumentella intressen smälter ihop. Eftersom framtida kontrakt är osäkra, måste den egna företagaren hålla många möjligheter öppna. Det innebär att man måste uppåtda färdigheter, kontakter och energi, utan att veta om dessa ansträngningar någonsin kommer att betala sig. Frilansarens arbetstimmar är inte reglerade, eftersom dennes ersättning inte mäts i grundläggande tidsenheter utan enbart efter sitt resultat. Detta leder till att arbetsdagen blir betydligt mer intensiv.

Av grupper eller individer som permanent påverkas av osäkerhet erfordras att de visar en vanemässig mobilitet, en beredskap att anpassa sig till nya instruktioner och regler.

Filosofen och teoretikern Paolo Virno har beskrivit detta sätt att handla på som "opportunism" utan att likställa detta med ett moraliskt omdöme.⁵ Enligt Virno är den opportunistisk som när den står inför en mångfald av ständigt förändrade möjligheter är redo att hoppa på majoriteten av dessa för att på så sätt snabbt kunna gripa nästa möjlighet som kommer. Men samtidigt utförs den egna företagarens arbete inom ett trögt nätverk av hierarkiska relationer, där vi kan identifiera personliga beroenderelationer till klienter eller kunder. Vilket leder till att "autonomt arbete" också förutsätter "drag av fjäskande".

Kreativt arbete i prekära situationer

Adrienne Goehler, som tidigare var kulturborgarråd i Berlin, har påpekat att de flesta människor ännu inte är beredda på att det konventionella lönarbetet kommer att försvinna.⁶ Som kontrast, berättar hon, är de flesta konstnärer vana att arbeta under prekära arbetsförhållanden, de utgör i själva verket ett "avantgarde" i den utveckling som snart kommer att kunna skådas i livsstilen och sättet att arbeta på inom hela arbetsmarknaden. Att arbeta som frilans eller under andra flexibla och prekära förhållanden, till exempel praktik, har kommit att bli det allmänna tillvägagångssättet inom kultursektorn, till stor del beroende på den offentliga sektorns nedskärningar i budgeten. För att ta några exempel från Tyskland som illustration: under 1980-talet hade över 80% av musikerna fasta anställningar, men på 20 år har denna siffra sjunkit till 54%. Antalet skådespelare med heltidsanställningar sjönk från 76% till 58% under samma period. Parallellt med detta ökade det totala antalet som arbetar inom kultursektorn med över 30%. Egenföretagare inom kultursektorn utgör den mest pådrivande faktorn i denna utveckling. Denna grupp växte fyra gånger så snabbt som andelen självanställda i hela arbetsmarknaden.

Siffror från Künstlersozialkasse (Konstnärernas a-kassa) visar att den genomsnittliga årsinkomsten under 2003 för manliga försäkringstagare var 12 489 €, medan den för kvinnor som var medlemmar i kassan endast var 9 359 €. De flesta fattigdomsforskare menar att en person befinner sig inom den osäkra zonen om han eller hon har mindre än 60% av genomsnittslönen. År 2003 var denna tröskel 983€ per månad i Tyskland. En aktuell studie som Deutsche Kulturrat (Tyska kulturrådet) har gjort visar också att nästan två tredjedelar av de 318 000 självanställda inom kultursektorn, alltså omkring 50% av alla de som arbetar i denna sektor, har en årlig inkomst på mindre än 17 000 €. För att kunna överleva som konstnärer är många inom kultursektorn tvungna att ta jobb som inte på något sätt är relaterade till deras yrke.

På sätt och vis har kultursektorn blivit ett laboratorium för att se hur hårt man kan pressa den kommodifierade arbetskraften. För de flesta aktiva inom kultursektorn har normer som produktivitet och flexibilitet blivit en del av livet. Därmed är de verkligen postfordismens avantgarde, som konstant öppnar

upp nya vägar till självexploatering. Värden som personlig autonomi och självförverkligande, liksom känslor, erfarenheter och kreativitet, som en gång användes som motstånd mot kapitalismens varuifiering, har nu kommit att bli centrala medel för att nå ekonomiska mål. Men samtidigt som ledarskapslitteraturen nu lovsjunger icke-konformismen som nyckel till en framgångsrik karriär frågar sig det Berlin-baserade indierockbandet Britta: "Är det här fortfarande bohemliv eller bara underklass?"

Efter lönearbetet

De senaste decennierna har underlaget för kollektiv solidaritet i industrisamhällena, med grund i en delad erfarenhet av arbete under alienerande förhållanden, spridits för vinden. Icke desto mindre, i ljuset av det nuvarande trycket efter flexibilisering, har många kritiker av det nyliberala projektet gett efter för frestelsen att längta tillbaka till fordismens "gyllene dagar".

Men de sociala och ekonomiska grundvalarna för detta existerar inte längre. Det betyder naturligtvis inte att man bör ge upp kampen för social rättvisa och tillåta nyliberalerna att göra sig av med de sista spillror som återstår av välfärdsstaten. Den förenade destabiliseringen av arbets- och levnadsförhållanden möts med en mängd sociala uppdelningar och hierarkier. Situationen för en arbetstagare med tyskt pass i en prekär situation inom kultursektorn är ändå mildare ifrån den papperslöse invandrarens situation. Dessutom har nya former av arbete skapat sådana förhållanden i det dagliga livet att i synnerhet frilansare inte kan hävda sina krav på ett bättre liv genom att använda de traditionella instrumenten för arbetsplatskamp. Hur ska man organisera människor vars arbete utförs i privata bostäder? Hur ska man organisera en strejk — och mot vem? Frågan om kollektivet inom ramarna för den flexibla kapitalismen står nu i en helt ny dager.

¹ Karl Heinz, Roth, *Der Zustand der welt*, Hamburg 2005.

² Robert Castel, *Les métamorphoses de la question sociale, une chronique du salariat*, Paris : Gallimard 1999.

³ Klaus Dörre, "Entsicherte Arbeitsgesellschaft. Politik der Entprekarisierung", i *Widerspruch* 49/2005, 5–18.

⁴ Olaf Groth-Samberg, "Die Aktualität der sozialen Frage", i *WSI- Mittelungen* 11/2005.

⁵ Paolo Virno, *A grammar of the Multitude: For an analysis of contemporary forms of Life*, New York: Semiotext[e] 2005.

⁶ Veronika Mirschel, "In der Sahelzone der Einkommen. Zur sozialen Lage von KünstlerInnen und freien Medienschaffenden", i *Forum Wissenschaft*, 3/2005, 23–26.

Published 2008–10–28

Original in German

Translation by Erik Persson

Contribution by Ord&Bild

First published in *Springer* 3/2006

© Klaus Ronneberger

© Eurozine